

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11501812>

ЭТНОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ФОЛЬКЛОР МАНБАЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Ражабов Руслан Бозорович
Осиё технологиялар университети
ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада олий ўқув юртларида этнология фанини ўқитишда фольклор манбаларнинг ўрни ва ўзаро алоқалари масаласи илмий жиҳатдан таҳлил этилган.

Калим сўзлар: этнология, этнофольклористика, этнос, фольклор, совчи қўймоқ, никоҳ шартлари, қиз яширди, ит ириллар, ойна кўрсатар, соч сийпатар.

АННОТАЦИЯ

В данной статье научно анализируется роль фольклорных источников и их взаимосвязь в преподавании этнологии в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: этнология, этнофольклористика, этнос, фольклор, жених, условия брака, девичьи шкуры, лай собак, зеркальные зрелища, причёсывание.

ANNOTATION

This article scientifically analyzes the role of folklore sources and their relationship in the teaching of ethnology in higher educational institutions.

Key words: ethnology, ethnofolkloristics, ethnic group, folklore, groom, marriage conditions, girls' skins, barking dogs, mirror shows, combing.

Этнология фанининг методологик масалаларига бағишланган асарларда келтирилишича, «этнология» фани этнос ҳақидаги барча маълумотларни назарий жиҳатдан таҳлил қилади ва бу хусусда умумий хулосалар чиқаради [1, - Б. 28]. Этнология фанида этноснинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ жиҳатларни ўрганувчи (этноантропология, этносоциология, этнопсихология, этнолингвистика, этнофольклористика) йўналишлар мавжуд. Ана шу йўналишлар ичида муҳим ўрин тутувчи соҳа этнофольклористикадир. Ушбу йўналишга оид Б.Саримсоқов, О.Муродов, М.Жўраев, Ж.Эшонқул, А.Диваев,

Б.Путилов, Г.Снесарев, О.Сухарева каби олимларнинг тадқиқотларида этнографик принципларга мос келувчи фольклорнинг халқ турмуш тарзи, урф-одат ва анъаналари масалалари билан боғлиқ бадиий реликтлари таҳлилга тортилади.

Мазкур асарларда «этнофольклористика» йўналишига илмий-назарий таъриф берилмаган бўлса-да, бу йўналишнинг асосини белгиловчи илмий қараш ва маълумотлар учрайди. Масалан, «Фольклор и этнография» номли асарни таҳлил этиш этнофольклористика соҳасининг илмий моҳиятини белгиловчи хусусиятлар бўйича қуйидаги хулосаларни беради [2, – Б. 3-15].

Биринчидан, этнофольклористика - фольклор материалларини этнология фани учун муҳим этнографик манба сифатидаги ўрнини илмий асослайди;

Иккинчидан, фольклор материалларидаги этнографик маълумотларни тарихий-этнологик манбалар билан қиёсий ўрганиб, уларда акс этган материаллар реал тарихий заминга эга эканлиги бўйича тўғри илмий хулосалар беради;

Учинчидан, этнофольклористика - маълум бир халқларнинг қўлёзма манба, ҳужжат ёки археологик ёдгорликларда қайд этилмай қолган тарихий-этник хусусиятлари, ўтмишдаги ижтимоий турмуши, диний эътиқодлари, ижтимоий психологияси ва моддий маданиятига оид қимматли маълумотларни ўзида акс эттирган фольклор материалларини этнология фани методологияси негизида тадқиқ этади;

Тўртинчидан, фольклор материалларида халқ турмуш тарзи, уруғ-қабилаларни ўтмишда ва ҳозирда яшаётган географик-ҳудудий жойлашуви, уларнинг хўжалик юритиш ва оилавий-маиший маросимларига оид маълумотларнинг акс этиши жараёнини аниқлайди.

Демак, этнофольклористика йўналишининг тадқиқот доирасини тасдиқловчи муҳим омиллар:

- ўзбек халқ достончилиқ анъаналарининг тарихий-этнографик асослари ва этнофольклористик таҳлили;

- қадимги диний эътиқодларнинг халқ оғзаки ижоди намуналарида акс этишининг этнофольклористик тадқиқи;

- ўзбек халқ достонларида этник хусусиятлар билан боғлиқ этнографик материалларнинг қиёсий этнофольклористик таҳлил қилиш;

- ўзбек халқ достончилиқ анъаналари шаклланган ҳудудлар аҳолиси этник таркибини қиёсий илмий тадқиқ этиш;

- ўзбек халқ достонларида акс этган хўжалик юритиш анъаналарига оид этнографик маълумотларни таҳлил этиш;

- халқ дostonларида ижтимоий ва оилавий-маиший маросимлар, урф-одат ва миллий қадриятларнинг тарихий-этнографик хусусиятларини тадқиқ этиш.

Этнофольклористика-этнологик ва фольклор материалларнинг бевосита ҳамда узвий боғлиқлигини белгиловчи етакчи мезонлар, яъни эпос ва маросим масалаларини ўрганишда ҳам муҳим ўрин тутади. Масалан, Б.Путилов эпос ва маросим масалаларига тўхталиб, уларни бир-бирига боғлаб турувчи энг муҳим жиҳат, эпоснинг ўзига хос халқ ижоди намунаси сифатида маросим ва маросим фольклори билан бевосита алоқадорлигидадир – дейди [3, – Б. 76].

Ж.Эшонкул эса, қадимги маросимлар эпик тафаккурнинг тадрижий ривожини орқали дostonлар таркибида сақланиб қолишини аниқлаб, ушбу эпик форманинг бевосита маросим билан алоқадор томонларини тадқиқ этиш эпоснинг туб асосларини ёритишда муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди [4, – Б. 12]. Унинг фикрича, бу ўринда икки жиҳатга алоҳида тўхталиб ўтиш керак:

Биринчидан, эпоснинг маросимдаги ўрни ва вазифаси. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларида ўзининг жонли ижро ҳолатини давом эттираётган қадимий анъаналар, тўй-томошалар ва бошқа маросимларнинг бахши иштирокида ўтказилиши;

Иккинчидан, маросимларнинг эпосда акс этиши, яъни маросимларнинг эпос сюжетида тутган ўрни. «Алпомиш» дostonини, таъбир жоиз бўлса, халқнинг кўҳна маросимлари, урф-одатлари, ирим-сирим ва табуларининг қомуси, деб аташ мумкин. Чунки, ҳеч бир эпосда халқнинг маиший ҳаёти бунчалик кенг кўламда ўзининг бадиий ифодасини топмаган.

Шунинг учун, «Алпомиш» дostonида бола туғилиши, чақалоққа исм қўйиш, бешик тўйи, суннат тўйи, «бешиккерт» қилмоқ, «қаллиққа бормоқ», «совчи қўймоқ», «никоҳ шартлари», «қиз яширди», «ит ириллар», «ойна кўрсатар», «соч сийпатар» каби турли хил урф-одат ва маросимларнинг жой олиши муҳим аҳамиятга эга бўлиб, этнофольклористика йўналиши учун фундаментал тадқиқ талаб масалалардан биридир.

Этнофольклористика соҳасига оид маълумотлар интернет саҳифаларида ҳам келтириб ўтилади. Мазкур материалларнинг тасдиқлашича, этнофольклористика - бу халқ ўтмиши билан боғлиқ моддий ва маънавий маданиятнинг фольклор асарларида акс этиши ҳамда маросим фольклорига оид этнографик масалаларни илмий тадқиқ этиш демакдир.

Халқ дostonларини этнофольклористик тадқиқ этишда уларда тавсиф этилган тарихий ва этнографик фактларнинг туб моҳиятини илмий асосда яққол, теран идрок қилиш керак. Чунки, дostonларни илмий тадқиқ этиш, унда акс этган тарихий-этнографик маълумотларнинг ҳақиқатга яқинлик даражасини белгилаш имконини беради. Этнофольклористика халқ дostonларида

ифодаланган этнографик маълумотларни этнологик аспектдаги тадқиқотлар билан қиёсий ўрганади ва мазкур маълумотларнинг:

- ҳақиқийлик даражаси (реальность);
- бўрттирилганлик даражаси (идеализированность);
- тарихийлик даражаси (историчность);

-ҳаёлий уйдирмалик даражаси (фантастичность) бўйича илмий хулосалар беради. Биз бу ҳолатни Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олинган «Алпомиш» достонидаги оилавий-маиший маросимлар таркибига кирувчи никоҳ тўйи маросими билан боғлиқ «кампир ўлди» удуми мисолида қисқача таҳлил этишимиз мумкин.

Достонда акс этган «кампир ўлди» удуми ҳам никоҳ тўйи таркибига кирувчи қадимий удум ҳисобланади [5, – Б. 237]. Бу удум баъзи жойларда келиннинг уйида, айрим худудларда куёв хонадониди амалга оширилган. «Алпомиш» достониди эса бу удум Барчиннинг уйида амалга оширилади: «Бахмал ўтовда чимилдиқ тутиб, куёв нўкарлари билан куёвни киргизмоқчи бўлиб, бир неча аёллар «кампир ўлди» бўлиб, ўлганига бир нима олиб, «ит ириллар» деган расмини қилиб, бунга ҳам бир нарса бериб, ҳар замон салом солиб, уйдан ичкари кириб, чимилдиқда ўтириб, олдига дастурхон солиб, кўйларнинг тўшини пишириб олиб келиб, буларнинг олдига кўйиб, хўп еб тўйиб, куёв нўкарларга тўппи, рўмол, сармой бериб, ҳаммаси ўз расми-қондасини бажариб, куёв нўкарлар чиқиб кетади, булар ҳам ўз манзили жой-жойларига қараб кетади».

Демак, достонда келтирилишича, куёв келин турган хонага кириши учун бир қанча тўсиқлардан ўтиши керак бўлган. Куёв келин турган хонага яқинлашганда аёллар эшикни ёпиб, уни ичкарига киритишмаган. Аёллардан биттаси эшик олдиди ўтириб олиб, итдай ириллайди. Куёвнинг ёнидаги яқин ўртоғи ўша аёлга маълум миқдорда пул ёки совға бергандан кейин эшик очилган. Куёв очилган эшиқдан қираман деганда бўсағада ёши катта ҳурмат-эътиборга сазовор бир кампир юзини рўмол билан ёпган ҳолда ўтирганини кўриб тўхтаган. Бу удум «кампир ўлди» деб аталган. Бўсағада турган кампир ўрнидан туриб, хонага киришга рухсат бермагунча, куёв ичкарига қира олмаган. Куёв кампирга пул бергандан кейингина у ўрнидан турган.

Илмий таҳлилимиз шуни кўрсатадики, «Алпомиш» достониди келтириб ўтилган «ит ириллар» ва «кампир ўлди» удумини этнологик материаллар билан қиёсий ўрганганимизда, достонда бир нечта янгилишмовчиликлар мавжудлигини сезамиз. Яъни, достонда, «ит ириллар» удуми «кампир ўлди» удуми ўтказилганидан кейин келяпти, аслида эса, даставвал «ит ириллар» удуми бажарилгач, «кампир ўлди» ўтказилган. Лекин бу ҳолат этнографик

маълумотларнинг дostonда акс этиши масаласига у даражада салбий таъсир кўрсатмайди.

Этнофольклористика - миллат таркибига кирувчи субэтник гуруҳларнинг маълум бир ҳудудда муқим ўтrockлашув жараёни (этник жараён) билан бирга уларда ўзига хос оғзаки бадий ижод намуналарининг тарихий-этнографик жиҳатларини тадқиқ этади. Хусусан, халқ дostonлари тарихий-этнологик ижтимоий тараққиёт билан узвий боғлиқ ҳолда тарихан шаклланган.

Хулоса қиламизки, этнофольклористика соҳасининг тадқиқот доираси ўзбек халқ дostonчилиқ анъаналарининг шаклланиш тарихи, дostonларда талқин этилган халқ этник тарихи, уларнинг моддий ва маънавий маданият анъаналари ҳамда маросимларига оид этнографик материалларни этнологик манбалар асосида тарихий-қиёсий тадқиқ этиш билан белгиланиши аниқланди.

АДАБИЁТЛАР

1. Садохин А.П., Грушевская Т.Г. Этнология. - М., 2000. – С. 28; Этнология. Краткий этнологический словарь. - М.: фонд «Социальный мониторинг», 1994.
2. Фольклор и этнография. - Л.: «Наука», 1970. – С. 3-15.
3. Путилов Б. Эпос и обряд // Фольклор и этнография. - Л., 1974. – С. 76.
4. Эшонкулов Ж. Эпос ва маросим // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2002. № 5. – Б. 12.
5. Кармышева Б.Х., Васильев Г.П. Этнографические очерки узбекского сельского населения. - М.: «Наука», 1969. – С. 237.